

97574

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

II. DİN ŞÛRASI
TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ
(23 - 27 KASIM 1998)
(II)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphane	
Dem. No:	97574
Tas. No:	297.004 DİN. 5

ANKARA-2003

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 584
İlmi Eserler / 93

Tashih

Abdil AKTAŞ
Mustafa KAYA
Yusuf APAYDIN
Ali Osman PARLAK

Dizgi

Mehmet KARADAŞ
Hasan EKİNCİ
Hüseyin DİL

Grafik

Recep KAYA

Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Mat. Tic. İşl.
Tel: (0.312) 354 91 24

2003-06-Y-0003-584
ISBN: Tk.No: 975-19-3325-0
ISBN: 975-19-3327-7

© *Diyanet İşleri Başkanlığı*

Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı
Derleme ve Yayın Şubesi Müdürlüğü
Tel: (0.312) 295 73 06 - 295 72 75

DİNLER ARASI DİYALOĞA NİÇİN İHTİYAÇ VARDIR?

Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK

GİRİŞ

Tarih boyunca dinler, insanların, ahlâkî kurallar çerçevesinde barış ve huzur içinde, bir arada yaşamalarını sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu amaca ulaşmak için de belirli “inanç ve davranış” kuralları geliştirmişlerdir. Dinlerce belirlenen bu kuralların insanlara ulaştırılmasının yolu da, “diyalog” diye adlandıracağımız “iyi ilişkiler” şeklinde olmuştur.

Ortaya çıkan her Peygamber veya “din kurucusu” ilk planda insanlara ulaşmada ve onları tarafına kazanmada yumuşak bir usluba özen göstermiştir. Bu müsbet ve yumuşak üslup, hep böyle devam etmiştir demeye imkân yoktur. Çünkü, zamanla o din mensuplarının anlayışı ve yorumlayışı ile ilişkilerde bozulmalar olmuştur. Bu ilişkilerdeki bozulma, hem o dinin kendi mensupları arasında hem de diğer dinlere karşı kendini göstermiştir. Tarihi, ekonomik, siyasi ve sosyal şartlar bunda önemli rol oynamıştır.

Gelişme noktasında kendisine müsbet bakılan veya kendisi diğerlerine müsbet bakan dini söylemlerin, kuvvetlenince veya zayıflayınca aynı müsbetlikte olmadığı dikkati çeken hususlardandır. Ortaya çıkan dinî harekete, yeni çıktığı için tehlike oluşturmaz veya başkasına zararlı olur düşüncesi ile sıcak bakışın daha sonra o din güçlenip bir başka dinin sahasında yayılma gösterince, “düşmanlık”a dönüştüğüne tarihte şahit olunmaktadır. Bununla, dinlerin mensuplarının veya bilginlerinin görevlerinin gelişen şartlara göre dinin mesajlarını yorumlamada yumuşaklık veya sertliğin olduğunu belirtmek istiyorum. Dinin amacı barış ve huzur olunca, “diyalog”da kendiliğinden gündeme gelecek demektir.

Dinî alanda “Diyalog” hem aynı dinden kaynaklanan grupların kendi aralarında hem de farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini birbirine zorla kabul ettirme yoluna gitmeden, birbirlerine sıcak ve hoşgörü ile bakabilmesi, ortak meseleler etrafında konuşabilmesi, tartışabilmesi ve işbirliği yapabilmesidir⁽¹⁾ Bu anlamda, tarihte, hemen hemen yaşayan dinler arasında “diyalog faaliyetleri”ne rastlanmaktadır. Ancak bu diyalog, bir plan ve program çerçevesinde olmamış, resmî bir kurumla diyalog niteliği taşımamış, tarihi bir seyir içinde ve kendiliğinden olmuştur. Diyalog’un resmî bir hüviyet kazanması ve kurumlaşması, XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, II. Vatikan Konsili’yle gündeme gelmiştir. XX. yüzyılın başlarından itibaren dünyada meydana gelen siyasi, ekonomik

1. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1997, 426.

ve kültürel gelişme ve değişmeler, dinleri ve kurumlarını da etkilemiştir. Hıristiyanlık ve özellikle Katolik Hıristiyanlığı da bundan etkilenenler arasında yer almıştır. Bundan dolayı Katolik Kilisesi, Kiliseler arasında varolan anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları gidermek, dini alandaki bazı anlayışları değiştirmek; diğer din ve gruplarla işbirliği yapmanın önünü açmak için bir “Konsil” toplanmaya karar vermiştir. 1962 yılında başlayan ve 1965 yılında sona eren bu Konsil’in açış konuşmasında Papa XXIII. Jean, Kilise’nin çemberini kırmasını, dışarıya açılmasını, dışarıyla ilgilenmesini istemiş ve bütün insanlarla “diyalog” a girmesinin önemini vurgulamıştır. Papa, böylece Konsil’in gündemini ve tartışılacak konuların genel sınırını çizmiştir. Bunun üzerine Konsil’de hem ayrılmış Hıristiyanlar’a yaklaşma hem diğer dinlerle iyi ilişkiler kurma hem de Müslümanlarla asırlarca devam eden husumetin unutulması için gayret sarfedilmesi istenmiştir.⁽²⁾

Aslında kabul edelim veya etmeyelim, “din” in olduğu yerde, hem o dinin bünyesinde meydana gelen gruplararası hem de diğer dinlerarası bir sürtüşme, bir kavga, bir üstünlük yarışı, bir mükemmellik yarışı yaşanmıştır yaşanmaktadır. Bu durum zaman zaman sıcak savaşırlara, “katliamlara” bile yolaçmıştır, açmaktadır. Gerçek anlamda ise dinler, insanların barış ve huzur içinde birarada yaşamalarını, birbirlerini Tanrı’nın mukaddes bir emaneti bilmelerini amaçlamaktadır. Buna rağmen din adına sıkıntılar, sürtüşmeler ve düşmanlıklar sürüp gitmektedir. Bunun giderilmesi ve insanların huzura kavuşturulması günümüzün en önemli olayı haline gelmiştir. Çünkü günümüzde insanlar, eskiye oranla, daha iyi imkânlarla sahiptir; ticari, siyasi, askerî, dinî ve kültürel ilişkiler içindedir. Ayrıca eskiye oranla daha modern ve toplu katliamlara yolaçacak silahlara sahiptir. Bu silahlar, yanlış yönlendirme ve şartlandırmayla insanların yok olması için kullanıldığında tehlikenin boyutunu tahmin etmek zor olmasa gerektir. Hele bu silahlar, din gibi kutsal değerler adına, “cenneti kazanma” propagandası altında kullanılırsa tehlikenin büyüklüğü tartışılmaz noktaya ulaşır. Bunun hem tarihte hem de günümüzde örnekleri vardır. Düşmanlık aracı yapıldığı zaman dinin barış ve huzur getirme amacı yok olacak, düşmanlık öne çıkacak demektir. Bu düşmanlıkta bilmemenin, şartlanmanın ve saplantının rolü büyüktür. Bundan kurtulmanın yolu da, dinleri bilmekten dinlerin özünü kavramaktan geçmektedir.

Bilgi olmazsa insan; dindeki hakikati nasıl kavrayacak, kendi mensubu olduğu dinle diğerleri arasındaki benzer ve farklı noktaları nasıl bilecek, kendi inancına saygı duyulmasını istiyorsa başkasının inancına da saygı duyulması gerektiğini nasıl fark edecektir? Kur’an’ın şu ayeti buna iyi bir örnektir: **“Allah’tan başkasına yalvaranların yalvardıklarına sövmeyin ki onlar da bilmeyerek, aşırı gidip Allah’a sövmesinler...”** (En’am,108). Buradan, herkesin kendi mukaddesine saygı gösterilmesini istiyorsa, başkasının mukaddesine de saygı göstermelidir sonucuna ulaşmak mümkündür. Herkes hem kendi dinini iyi bir şekilde bilir ve iyi bir şekilde kavrar hem karşıdaki dini iyi bir şekilde bilir ve kavrar sıkıntı çok büyük oranda azalacaktır. Çünkü din, toplumun ondan

2. Bkz. Concile Ocuemique Vatican II, Paris 1967, 693-700; M.L. Fitzgerald, “The Secretariat for Non-Christians is Ten Years Old”, Islamochristiana, Rome 1975, I/88-89; Paul Paupard, “Concile Vatican II”, Dictionnaire des Religions, Paris 1983, 305-308; Thomas Michel, “Katolik Hıristiyan Toplumunda Hıristiyan Olmayan Dinlerin Öğretilmesi”, Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988), Ankara 1991, 356.

vazgeçemediği bir kurumdur. Bundan dolayı dini, dinleri ve ortak mesajlarını kavramak “Diyaloğa Niçin İhtiyaç Vardır”? sorusunun cevabı olacaktır.

a. Dinlerarası İşbirliğine Genel Bakış

İnsanlık tarihinin her döneminde din, canlılığın ve insan hayatının ayrılmaz bir vasfı olma özelliğini korumuştur. İnsanlık tarihini ve bu tarih içindeki hayat tarzlarını anlayabilmek için, öncelikle, onların dinlerini tanımak lazımdır. Günümüzde, hayata farklı bakış açılarını anlayabilmek de, insanların benimsedikleri ideoloji ve inanç sistemlerini kavramakla ancak mümkün olmaktadır.⁽³⁾

İnsan bir toplum içinde ve birarada yaşamak zorundadır. Bu özellikleri ve amacını gözönünde bulundurarak dini, genel olarak, şöyle tarif ediyorum: *Din, belirli inanç ve davranış şekilleriyle, insanlararası ilişkileri düzenleyen, insanların iyi ilişkiler ve barış içinde birarada yaşamasını sağlayan kurallar bütünüdür.*

İnsanların duygu ve düşünceleri üzerinde dinin tesirinin olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun için “dindar kimseler” çoğu zaman, başkalarının inançları hakkında objektif ve tarafsız olamamışlardır, olamazlar. Agnostikler de, Ateistler de din hakkında tarafsız değildirler. Bunun yanında inanmaksızın bir inanç sistemini anlamak da, bir dinin mensubu olmadan bir inanç sistemini takdir etmek de pek mümkün görülmemektedir.⁽⁴⁾

Milyarı bulan bir taraftara sahip Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm gibi dinler, dine karşı olan yeni güçlerin veya yeni dinî hareketlerin gayretleriyle taraftar kaybına uğramaktadır. Batı ülkelerindeki Agnostiklerin sayısında son yüzyılda, önemli artış görülmektedir. Agnostisizm, metafizik alemi inkar ederek, insan saadetini merkez edinen bir ahlâk sistemini ortaya atmıştır. Agnostikler, Batı’da Hıristiyanlığa karşı “Humanizm”i, önermişlerdir. Batı’da aynı dönemde bir başka materyalist akım olan Marksizm de hayret verici bir gelişme göstermiştir. Bu ideoloji, kendisini dine alternatif olarak takdim etmiştir. XIX. Yüzyılda, Marksizm ve Humanizm gibi bu iki yeni akım, dinin ihtiva ettiği unsurların çoğuna sahip olduklarını ve dinin yerini tutacaklarını iddia etmiştir. Onlar, bir doktrine, “dünyevi cenneti” gerçekleştirecek bir siyasete ve kendine mahsus törenlere sahiptir. Bu iki ideoloji, belirli bazı özellikler bakımından dine benzese de, aslında dine muhaliftir, pratikte her zaman dine saldırmaktadır.⁽⁵⁾ Günümüzde Humanizm ve Marksizm gibi akımlar, din karşısında gerilemiş ve önemini yitirmiş görünmektedir. Din, Marksizm’in 70 yıl kadar hakim olduğu ülkelerde bile, yeniden itibar kazanmış ve insanların itibar ettiği bir kurum olmuştur. Dini tehdit ettiği dönemde Marksizm’e karşı dinlerin işbirliği istenmiş, dine zarar veren, hoşgörüsüz davranan dinleri yok etmeyi hedefleyen bir “akım”a karşı ilk defa ortak hareket edilmiştir. 1948 yılında New York’ta “Dinlerarası Konferans” düzenlenmiştir.⁽⁶⁾ Bu konferansın hedefi ve amacı, diyaloga niçin ihtiyaç olduğunu da ortaya koymaktadır.

3. Bkz. Ninian Smart, “Din ve İnsan Tecrübesi”, Çev. Ali İhsan Yitik, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 1992, VII/423.

4. Smart, “Din ve İnsan Tecrübesi”, VII/424-425.

5. Smart, “Din ve İnsan Tecrübesi”, VII/426.

6. Bkz. “Dinlerarası Konferans”, Sebülürreşad 1948, Cilt: 1, Sayı: 9, sf. 144.

Bu Konferans'tan önce 1925 yılında "Dinler Arası Sulh Birliği Cemiyeti" bir komite teşkil etmiş ve bu komite, çeşitli dinlerin temsilcilerinden meydana gelecek bir dünya konferansının imkânlarını araştırmakla görevlendirilmiştir. 1928 yılında Cenevre'de bir konferans toplanmış ve bu konferansa 11 dinin temsilcisi olarak 191 delege katılmıştır. Katılanlar arasında İslâm, Hıristiyanlık, Musevîlik, Budizm, Konfüçyanizm, Hinduizm, Mazdeizm, Zerdüştilik ve Şintoizm gibi dinlerin temsilcileri vardır. 1930'da toplanması planlanan konferans ancak 16 Haziran 1948'de toplanabilmiştir. Bundan önce de, 26 Nisan 1948'de Londra'da, Albert-Hall'de aynı gaye ile büyük bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda, Avrupadaki mezheplerin temsilcileri yanında, birçok devlet adamı da hazır bulunmuştur. Bu toplantının gayesi ise, siyasete Hıristiyanlığın prensiplerini yeniden sokmak olmuştur. İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, İsveç, Almanya bu konferansta etkili bir şekilde temsil edilmişlerdir. Sir Stafford Cripps, insanlığı tehdit eden cins cins manevî hastalıklar ve ahlâkî buhranlar karşısında Hıristiyanlığın seferber edilmesini istemiştir. Katılanlar, Avrupa milletlerinin manevî bağlarla bağlanmasının lüzumunu ileri sürmüşler ve bu teşebbüslerin desteklenmesini istemişlerdir. Toplantıda Fransız Başbakanı, Fransız Katolikleri adına konuşma yapmıştır. İngiliz Başbakanı Attlee ve muhalefet lideri Churchill, Albert Hall'deki toplantıyı teşvik eden mesajlar göndermişlerdir.⁽⁷⁾

1948 yılında toplanan Konferans'ın tavrının, Komünizm'in tehlike olmasının önlenmesinde ve sahneden çekilmesinde etkili olan amillerden olduğunu düşünmekteyim. Çünkü bu toplantının amacı bir cümleyle, "Komünizme karşı dünya din cephesi" "Komünizme karşı dinî kuvvetleri seferber etmek" olarak özetlemektedir.⁽⁸⁾ Toplantı, uzun süredir birbirine karşı vaziyet almış dinlerin ortak bir tehlike karşısında birbirine yardımcı öngörmektedir. Bunun için teklifler ve temenniler yanında endişeler de dile getirilmiştir. Bu toplantılar, dini kurumların ve din görevlilerinin beşeri felaketler karşısında seyirci kalamadıklarını, birşeyler yapabilecek güç ve imkânlarının bulunduğunu, bu güç ve imkanları birleştirerek insanlara faydalı hizmetler yapabileceklerini göstermektedir. Ayrıca *dinin insanlığın yararına kullanılabileceğini ve dinlerin toplumun huzurunu bozacak hareketler karşısında işbirliği yapabileceğini ortaya koymaktadır.*⁽⁹⁾ Bu da "iyi ilişkiler" iyi gayeler ve diyalog yoluyla olmuştur.

Günümüzde "Diyalog" ilmi araştırmalar için de, eski kültürler için de, İlahiyatın her sahası için de Dinler Tarihi çalışmaları için de gereklidir. Eski dünyanın, Asya'nın Uzakdoğu'nun Amerika Yerlilerinin, Afrika'nın Okyanusya adalarının, Avrupa'nın tam anlamıyla anlaşılmasında, tanınmasında ve birbirine yaklaşmasında "diyalog yolu" etkili bir yoldur. Bunlar, diyalog içinde sürüp gidecektir. Ancak diyalogun verimli ve gerçeğe uygun olması için, Eliade'nin de önerileri olmuştur. O, şöyle demektedir. "... Verimli ve gerçeğe uygun olması için bu diyalog ampirik ve çıkarıcı ifade ile sınırlandırılmamalı, gerçek bir diyalog, her katılımcının kültürünün merkezi değerlerini taşımalıdır. Halbuki, bu değerleri doğru şekilde anlamak için onların dinî kaynaklarını bilmek zarureti vardır.

7. Bkz. "Komünizme Karşı Dünya Din Cephesi", Sebilürreşad, 1948, Cilt: 1, Sayı: 10, sf. 151.

8. "Dinlerarası Konferans", Sebilürreşad 1948, Cilt: 1, Sayı: 9, sf. 144;

9. "Dinlerarası Konferans", Sebilürreşad 1948, Cilt: 1, Sayı: 9, sf. 144; "Komünizme Karşı Dünya Din Cephesi", Sebilürreşad 1948, Cilt: 1, Sayı: 10, sf. 151-152.

Çünkü sadece Avrupalı olmayan kültürler değil, doğu kültürleri kadar ilkel kültürlerin de çok zengin dinî bir zeminle beslendiğini bilmekteyiz.

İşte bundan dolayıdır ki Dinler Tarihi'nin çağdaş kültürel hayatta çok önemli bir rol oynamaya davet edildiğini düşünüyorum. Bu, sadece arkaik ve yabancı dinlerin anlaşılmasının bu din temsilcileri ile girilecek diyaloga yardım sağlamayacak, aynı zamanda Dinler Tarihçilerin incelediği dökümanlar tarafından ifade edilen varoluşla ilgili durumları anlamaya çalışarak, insanın daha derin bilgisine ulaşacağı içindir. İşte dünya çapında bir "Humanizm böyle bir bilgi bazının üstünde gelişebilecektir."⁽¹⁰⁾

Eliade, genel olarak, diyalogu, Dinler Tarihi alanında "yeni bir Humanizm" in ortaya çıkmasının şartları arasında saymaktadır.

b. Dinî Tartışma ve Çatışmalara Genel Bakış

Dine karşı akımlarda olduğu kadar dinlerin kendi bünyelerinde ortaya çıkan dinî hareketlerle de sıkıntılar yaşanmıştır. Bu hareketlerin içinden çıktığı genel dinî kitleye karşı olan tavır, bu harekete genel kitlenin bakışı da tarih boyunca rastlanan olumsuzluklardandır. Bu olumsuzluklar arasında; Hıristiyanlığın ilk konsiller döneminde anlayış farklılığından doğan tartışmalar ve afarez etmeler; sonra Monofizit Kiliseler'e karşı alınan tavırlar, Katolik ve Ortodoks bölünmesi, Katolik ve Protestan ayrılığı, Fransa'da ve benzeri Avrupa ülkelerinde yaşanan düşmanlıklar, kanlı çatışmaları ve tabir caizse "katliamlar"ı saymak mümkündür. (Zaman zaman, Fransa'da 1572'li yıllarda yaşanan "Sainte Bartelmy" katliamı gibi olmasa da, bazı gelişmeler yaşanmaktadır.

Hinduizm'den Budizm, Caynizm ve Sihizm akımlarının çıkması, bu akımların kendi mezhepleri arasındaki çatışmalar ve tartışmalar bilinen olaylardandır. 1981'de Hindistan'ın batısında Kapargaoh şehrinde Müslümanlar dört kutsal ineği kestiği yolundaki söylentiler, büyük olayların çıkmasına, Müslüman mahallelerinin ateşe verilmesine sebep olmuştur. Yine camiye giren kutsal ineklerin çıkarılması da çatışma konusu haline gelmiştir. Günümüzde 20-22 Kasım 1995 Endonezya'da yaşanan Müslüman-Hıristiyan çatışması bunlardandır.

"20. Yüzyılın son çeyreğinde hızlı gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda, dünya küçülmüş ve "teknolojik bir köy hüviyetine" kavuşmuştur. Filipinler'in Mindanao Adası'nda yaşanan bir katliam olayı, birkaç saat gibi kısa bir müddet sonra Nijerya'da veya başka bir Afrika ülkesinde Müslüman-Hıristiyan çatışması doğurabilmektedir. Dolayısıyla komünist diktatörlerin bundan böyle, soğuk savaş yıllarında olduğu gibi, tek yanlı propagandalarla halklarını uyutmaları imkânsız hale gelmiştir."⁽¹¹⁾

İslâm'da Hz. Muhammed'in irthalinden hemen sonra "Halifelik" ile başlayan siyasi tartışmaların giderek "dinîleşmesi" ortaya farklı görüşlerin çıkmasına yolaçmıştır. Bu farklı anlayışlara, hatta mezheplere, tarikatlara mensubiyet büyük olayların sebebi halini

10. M. Eliade, *La Nostalgie des Origines*, Editions Gallimard 1971, 19-20.

11. Ali İhsan Yitik, "Yeni Dünya Düzeni'ne Dini Açıdan Bakış", *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye*, Ankara 1996, 35.

almıştır. Bundan dolayı, bu olaylar, nice tasvip edilmeyen ve günümüze kadar uzanan kutuplaşmanın ve husumetin kaynağı olmuştur.

c. Dinlerin Diyaloga Yönelik Mesajları

Günümüzde dinlerarasında hoşgörü anlayışını engelleyen şeylerden biri de, kültürel ve politik üstünlük arzusuyla dinlerin özdeşleştirilmesidir. Gelişmişliği veya geri kalmışlığı, ahlâklılığı veya ahlâksızlığı herhangi bir dine maledip yorum yapmak tarih boyunca devam eden yöntemlerdendir. Bu yöntemlerin, diyalogu gündeme getirenlerce bir tarafa konulmasına ve birbirlerini samimiyetle kabul etmesine gerek duyulmaktadır. Bunun yanında dinlerin kendi içindeki zıtlaşma ve husumetin yanında bizzat yaşayan dinlerin mensupları arasında gizli veya açık bir şekilde devam eden bir rekabetin olduğu husumetin devam ettiği dikkati çekmektedir. Günümüzde din farklılığı en önemli farklılık olarak görülmekte, hatta kültürün ve medeniyetin oluşmasında, ticarî ve siyasî ilişkilerde bu din farkının rolü inkar edilemez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebepleri arasında, girişte belirtildiği gibi, hem dinlerin hem de mensup olunan dinin iyi tanınmamasının veya yanlış tanınmasının büyük rolü vardır.

Diğer dinler hakkında bilgi edinme de günümüzde genel kültür içindedir. Günümüz insanı eskiye oranla, çok büyük bir gelişme gösteren imkânlarla kavuşmuştur. Sosyal, siyasal, ticarî, askerî, kültürel, sportif ve turistik sebeplerle insanlar karşı karşıya veya yan yana gelmektedir. Bu yanyana olma veya karşı karşıya gelme, insanları başkalarının neye inandığını ve nasıl inandığını merak eder hale getirmiştir. Teknik imkânlarla küçülen dünyada bu merak daha da artmış, insanların birbiri hakkında bilgi edinme yolları ve imkânları da çoğalmıştır. Bunlar, insanları hangi din ve inançta olursa olsun kendi inanç ve kanaati içinde kalarak, bir araya gelmesine, diyaloga girmesine zemin oluşturmaktadır.

1. İslâm'da:

Yaşayan dinlerden, İslâm'la farklılıkları en aşağı seviyede bulunan dinler arasında, Yahudilik'e ve Hıristiyanlık'a vurgu yapılmaktadır. Bu vurgu, "tevhid anlayışı" ahiret inancı, "On Emir" içinde yer alan genel ilkelere aittir. Bu yakınlıklar farklı dinlere mensup olan insanların birbirine hoşgörüyle bakmasına yolaçmaktadır. Çin Müslümanlarının, Çin Dinleri'ne saygı göstermelerinde bu benzerliklerin rol oynadığı belirtilmektedir. Bu tutuma, bütün dinlerde ve o dinlerin tarihlerinde rastlamak mümkündür. Bu yakınlıkları ve benzerlikleri tespit etmek, dinleri tanımaya bağlıdır. Ancak dinlerin tam tanındığını söylemek mümkün değildir. Dinlerin tam tanınmadığı veya yanlış tanındığı da bir gerçektir. Bu tam tanımama veya yanlış tanıma, dinlerin amacını tam kavrayamama; aynı zamanda sürtüşmenin, çatışmanın da kaynağı olmuştur. Bu yanlış tanıma, hem İslâm dünyasında hem de diğer dinlerin hakim olduğu dünyada vardır. Bunun temel sebebi, dinlerin ya hiç anlaşılmamış veya eksik anlaşılmuş olmasıdır. Dinlerdeki temel inanç ve değerlerin, farklı isimlerle anılması, sembolik tasavvurlarla anlatılması ve benzerlikler yerine farklılıkların öne çıkarılması dinlerarası ilişkileri menfi yönde etkilemektedir. Bunun yanında, yakınlıklar ve benzerlikler olmasına rağmen, siyasî durum, devletler veya

kitleler arasındaki ikili ilişkiler ve gelecek hesabı da dinlerin mensupları arasındaki sürüşmenin, tartışmanın ve kavgaanın sebebi haline gelmiştir.⁽¹²⁾

İnsanların İslâm'ı da bilmeden yanlış kanaate ulaştıklarını söylemek mümkündür. İslâm, bilerek inanmayı ve bilerek inkâr etmeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan İslâm, Allah'a ve Ahiret'e iman etmeyi, salih amel işlemeyi öne çıkarmakta⁽¹³⁾, insanlardan Allah'a, Resulü'ne ve ulul emre itaati⁽¹⁴⁾, adaletle hükmetmeyi ve emaneti ehline vermeyi istemektedir.⁽¹⁵⁾ Ehl-i Kitap kavramıyla Kur'an, genelde, müşrikler dışındaki her din sahibini, herkesi, din sahibi saymakta; ilişkiye girmeyi, ikili ilişkide bulunmayı hedeflemektedir. Allah, Müslümanlara da en yakın "biz Hıristiyanlarız" diyenlerin bulunduğunu; bu onlar içinde kibirlenmeyen ve büyülenmeyen bilginlerin ve rahiplerin bulunması dolayısıyla olduğunu belirtmektedir.⁽¹⁶⁾ Burada kibir ve gururun iyi bir şey olmadığı vurgulanmakta; düşmanlık değil, dostluk noktalarının bulunması gerektiği mesajı verilmektedir. Bir başka Ayette, Ehl-i Kitapla, zulmedenler dışındakilerle en iyi şekilde mücadele edilmesi ve şöyle denilmesi belirtilmektedir: **"Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim Tanrımız da, sizin Tanrımız da birdir. Biz O'na teslim olanlarız (müslümanlar)"**⁽¹⁷⁾ Al-i İmran süresindeki şu ayet, Ehl-i Kitap'a Kur'an'ın bakışını ortaya koymaktadır: **"Kitap Ehli'nin (Ehl-i Kitap) hepsi bir değildir. Onların içinde, geceleri ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve Ahiret Gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten menederler, hayır işlerine koşarlar. Onlar, salihlerdendir (iyi iş işleyenlerdendir). Onların yapacakları hiçbir iyilik inkar edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, muttakileri (takva sahiplerini) bilir."**⁽¹⁸⁾

Kur'an, insanları yaptıkları şeylere göre de değerlendirmekte; yapılanların karşılıksız kalmayacağını vurgulamakta, karşılığın tam olarak verileceğini belirtmektedir. Zerre kadar iyilik edenin de, zerre kadar kötülük işleyenin de onun karşılığını göreceğini haber vermektedir (Zilzal Suresi, 7-8) Bunun için Kur'an insanları Allah'a ve Ahiret Günü'ne iman etmeye, "salih amel" işlemeye çağırılmaktadır.⁽¹⁹⁾ Allah yukarıda mealen verdiğimiz ayetlerde, Ehl-i Kitapın hepsinin bir olmadığını, işlerinde Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanıp, iyilik yapıp kötülüklerden kaçınanların bulunduğunu, onların yaptıkları iyiliklerin de karşılıksız kalmayacağını belirtmektedir.⁽²⁰⁾ Bu hususlar kişinin yaptığı iyilik veya kötülüğün değerlendirileceğini ve kimseye zulmedilmeyeceğini ortaya koymakta, iyilikle yarışmayı teşvik etmektedir.

Allah Kur'an'da, herkesin işlediğinden sorumlu olduğunu,⁽²¹⁾ inanıp inanmamanın in-

12. Bkz. Duran Terzi, Ehl-i Kitapın Hukuki Statüsünün Mahiyeti ve Değerlendirilmesi, Ankara 1997 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 52-56.

13. Bkz. Bakara, 62; Al-i İmran, 113-115; Maide, 69.

14. Bkz. Nisa, 59.

15. Bkz. Nisa, 58; Nisa, 122.

16. Bkz. Maide, 82.

17. Ankebut, 46.

18. Al-i İmran, 113-115.

19. Bkz. Bakara, 62; Maide, 69.

20. Bkz. Al-i İmran, 113-115.

21. Bkz. Şura, 15.

sanın kendi tercihine ve istemesine bırakıldığını,⁽²²⁾ hak ve hakikat açıklandıktan sonra da “sizin dininiz size benimki de banadır” hükmüne vararak, insanların din seçmede hür olabileceklerine imkân tanımaktadır.

Bu ayetler, Kur’an ehli için, bir ipucu vermekte, nasıl davranması gerektiğini göstermekte, hangi dine mensup olursa olsun herkesin yapacağı iyiliklerin inkâr edilmeyeceğini haber vermektedir. Bunlar, bir noktada, tartışmayı bitirecek, herkesi iyilik yapmaya sevkedecek ayetlerdir.

Bu ayetler ışığında Hz. Muhammed, diğer din mensuplarıyla iyi ilişkiler kurmuş; devlet başkanlarına yazdığı mektuplarda “orta yolu” tutmuş, bir noktada birleşilmesini, Allah’tan başkasının Allah edinilmemesini isteyerek “diyalog” denilebilecek bir tavır ortaya koymuştur. O, bu çerçevede davranmış, sevdirmeye ve iyilik yolunu benimsemiştir. Bu doğrultuda Mekke’yi fethedince, daha önce kendisine ve taraftarlarına işkence eden müşrikleri serbest bırakmış, onlara hoşgörü göstermiştir. Hz. Ömer, Kudüs’ü fethedince orada bulunan diğer din mensuplarına dinî serbestlik tanımış ve hoşgörünün en açık örneklerini vermiştir.⁽²³⁾ Türkler, hem Malazgirt Zaferi’nden hem de İstanbul’un Fethi’nden sonra, Anadolu’da hakimiyetleri altına girmiş Hıristiyanlar’a ve Yahudiler’e hoşgörünün en iyisini ve örnek olacak şeklini ortaya koymuşlardır.⁽²⁴⁾

2. Hıristiyanlık’ta:

Hıristiyan Kutsal Kitabı’nda, diğer din mensuplarına hoşgörüyü ve onları da sevmeyi öngören ifadeler rastlanmaktadır. Matta İncili’nde, “Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki gökte olan Babanın oğulları olasınız. Çünkü O, güneşini, iyilerin olduğu kadar kötülerinde üzerine doğdurur; salih olanların olduğu kadar salih olmayanların da üzerine yağmur yağdırır”⁽²⁵⁾ denilmektedir. Buna ilave olarak Hz. İsa’nın çevresindekilere bakıp şöyle dediği kaydedilmektedir. “İşte anam ve kardeşlerim. Her kim ki Tanrı’nın iradesini yerine getirirse, işte o benim kardeşimdir, kız kardeşimdir ve anamdır”⁽²⁶⁾ Yuhanna’nın I. Mektubu’nda sevginin temel olduğu ve bu sevginin işle, hakikatle olması şöyle dile getirilmektedir. “... Sözle ve dille değil, ancak işle ve hakikatle sevelim.”⁽²⁷⁾ “... Sevgi Allah’tandır, her seven adam Allah’tan doğmuştur ve Allah’ı bilir.”⁽²⁸⁾ Bu konu, Pavlus’un Galatyalılara Mektubu’nda da şu şekildedir. “Yahudiler ve Grekler hürler ve köleler, kadın ve erkekler arasında fark yoktur, fakat hepiniz Mesih İsa’da birsiniz.”⁽²⁹⁾ Bu ifadeler Tanrı’nın ihsanının sadece Hıristiyanlar için değil herkes için olduğu, Tanrı iradesini yerine getirenlerin birbirinin kardeşi bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

22. Bkz. İsra, 107; Kehf, 29.

23. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İst. 1980, I/204-229; 309-400, 666-701.

24. Bkz. Abdurrahman Küçük, “Türklerin Anadolu’da Azınlıklara Dini Hoşgörüsü”, Erdem Dergisi, Ankara 1996, c. 8, sa: 23, sf. 555-582.

25. Matta, 5/44-45.

26. Markos, 3/32-34.

27. Yuhannanın Birinci Mektubu, 3/18.

28. Yuhannanın Birinci Mektubu, 4/7.

29. Pavlus’un Galatyalılara Mektubu, 3/28-29.

Dinî hoşgörü ve dinî çoğulculuk, günümüz toplumunun çözüm aradığı, üzerinde durduğu kavramlardır. Batı'da dinî hoşgörü XVI. yüzyılda, Katoliklerle Protestanlar arasındaki din savaşları sonucu ortaya çıkmış bir terimdir. Bu terim, daha sonraki yüzyıllarda değişik isimlerle, başka toplumlarca benimsenmiştir. Dini fanatiklik, dini hoşgürsüzlük, insanlara büyük sıkıntılar vermiştir. Batı'daki bu durum, dini hoşgürüyü, dini çoğulculuğu gündeme getirmiştir. Aydınlanma Çağı'nın bu anlayışın oluşmasında önemli etkisi olmuştur. Dinlerdeki hoşgürsüzlük ve tekercilik anlayışı, yorumlara dayanmaktadır. Dinlerin mukaddes metinleri üzerinde yapılan derin araştırmalar ve karşılaştırmalı incelemeler, her dinde hoşgörüye imkân veren hükümlerin bulunduğunu, eğilimlerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, diğer dinlerde kapalıdır veya bazı ek kararlarla, toplantılarla belirlenmiştir. İslâm'da ise, ana kaynaklar olan Kur'an'da ve Hadisler'de, farklı dinî inanç, düşünce ve yaşayışlara karşı hoşgörülü bir tutuma izin verilmektedir.⁽³⁰⁾

Hz. Muhammed ile başlayıp Halifelerle devam eden, Emeviler ve Abbasiler ile genişleyerek varlığını sürdüren Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında sıkı fikir ilişkileri ve "diyalog" Haçlı Seferleri ile son bulmuştur. O zamanki Hıristiyan yazarları da bu ilişkilerin kesilmesinde etkili olmuştur. Çünkü onlar İslâm'ı, sapık bir din, Hıristiyanlığın sapkın bir mezhebi olarak göstermişlerdir.⁽³¹⁾

Batılı Dinler Tarihçilerinin kaynaklarını da, müsteşriklerin araştırmaları ve görüşleri oluşturmaktadır. Bundan dolayı onların kanaatleri de bu noktadadır. Onlar, İslâm'ı ve Hz. Muhammed'i, Müslümanları kötülemeleri ve duygusal yorumlarıyla Hıristiyanların Müslümanlara müspet yaklaşımlarını önlemişlerdir.⁽³²⁾

Haçlı Seferleri'ne kadar Batı Dünyası, Müslümanlara, İslâm'a ve Türkler'e menfi bakmıştır. İslâm'a ve Türkler'e düşmanlık son hadde varmıştır. Haçlı Seferleri'nden sonra bu düşmanlık, kısmen giderilmiş ve yerini, ilmî konularda yararlanmaya bırakmıştır. Batılı ilim adamları, Müslüman bilim adamlarının eserlerinden yararlanmışlardır⁽³³⁾. Daha sonraki dönemlerde, özellikle İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra, Hıristiyan Dünyası'nın Türklerle menfi bakışı olmuş; bu menfi bakış misyonerlik çalışmalarıyla farklı yöne çekilmiştir. Bundan dolayı, bu olay, Müslüman Türklerle Hıristiyanlar arasında bir tartışmaya bir rekabete ve bir husumete yol açmıştır.⁽³⁴⁾

Hıristiyan Dünyasında, özellikle Katolik Dünyası'nda diğer dinlere ve diğer din mensuplarına müspet yaklaşım, II. Vatikan Konsili'yle olmuştur. Onlar, o tarihe kadar, kendi aralarında bir toplum oluşturmuş ve kendi dışındakilerin kurtuluşuna imkan tanıma-

30. Ünver Günay, "Anadolu'nun Dini Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü", Erdem, Ankara 1996, C. 8, sa. 22, sf. 190-191.

31. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Thomas Michel, "Tarih boyunca Hıristiyanların İslâm'a Bakış Açıları", 29 Nisan 1991'de Ankara Vatikan Büyükelçiliği'nde düzenlenen "Tanış Olalım" toplantısında sunulan Tebliğ.

32. Bkz. Ekrem Sarıçoğlu, "Batı Dinler Tarihlerinde İslâm", Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir 1985, 219-226.

33. Bkz. Montgomery Watt, "Oryantalistlerin İslâm Araştırmaları", Çev. Talip Küçükcan, D.E.Ü.İ.F., İzmir 1992, VII/413-414

34. Bkz. Abdurrahman Küçük, "Müslüman-Hıristiyan Diyaloguna Genel Bakış", Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri, İstanbul 1993, 45-47, 51-55; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1997, 418.

mışlardır. Diğer dinleri anlama yolunda bir ilgi de duyulmamıştır. Hıristiyanların, diğer dinlerin araştırıldığı kurumları olmuştur, ancak bu kurumlar da misyonerlik amaçlıdır. II. Vatikan Konsili, bu tutumu değiştirme yönünde karar almıştır. Bu bakımdan II. Vatikan Konsili, Katolik Kilisesi için yeni bir dönüm noktasıdır. Bu Konsil’de, Kilise’nin birçok esas ve bazı konulara bakışı gözden geçirilmiş, dünyadaki dinlere müsbet yaklaşmak gerektiği kararlar arasına girmiştir. Diğer dinler ve din mensuplarıyla ilişkiler konusu için Nostra Aetate (NA) isimli özel doküman hazırlanmıştır. Nostra Aetate adlı kararda; diğer din mensuplarına sevgiyle yaklaşma, onlarla konuşma ve işbirliği, Hıristiyanlar kendi dinlerinin ve hayat tarzlarının hakikatine şahitlik ederken, diğer dinlere mensup insanların sahip olduğu manevî durumlarını, sosyal ve kültürel değerlerini de kabul etmesi teşvik edilmektedir.⁽³⁵⁾

Diyalog bir misyonerlik gibi görülse de II. Vatikan Konsili ile ilgili Lumen Gentium gibi dokümanlarda, diğer din mensuplarının kurtuluşuna yer verilmiştir. Bu dokümanlarda diğer dinlere bakış şu şekilde belirtilmektedir: “Nihayet İncil’i henüz kabul etmemiş olan kimselere gelince, onlar da çeşitli şekiller altında Tanrı’nın Halkı’na katılabilirler. Ancak Kurtuluş Tasarısı, Yaraticıyı kabul edenlerin hepsini, özellikle de İbrahim’e iman ettiğini açıklayan, bizimle birlikte, esirgeyen ve bağışlayan, Kıyamet Günü’nde insanları yargılayacak olan bir tek Tanrı’ya inanan Müslümanları da kapsamaktadır”⁽³⁶⁾ “... Müslümanlar, İsa’yı Tanrı olarak kabul etmemelerine rağmen, ona bir peygamber olarak saygı göstermekte, onun annesi Meryem’i bakire olarak şereflendirmekte ve bazen onu dindarlığıyla anmaktadır. Ayrıca Müslümanlar, öldükten sonra bütün insanların yaptıklarının karşılığını görecekleri Kıyamet Günü’nü beklerler. Bundan dolayı ahlâklı olmaya önem verirler ve özellikle namaz kılarak, sadaka ve zekât vererek Tanrı’ya ibadet görevini yerine getirirler”⁽³⁷⁾ Gerçekten kendi hataları olmaksızın, Mesih İsa’nın İncil’ini ve onun Kilisesi’ni tanımayan, fakat içtenlikle Tanrı’yı arayanlar ve vicdanının sesiyle tanımış Tanrı’nın isteğini çalışmalarlarıyla yerine getirenler, lütfun yardımıyla gayret gösterenler de ebedî kurtuluşa ereceklerdir.”⁽³⁸⁾

II. Vatikan Konsili’nde, İslâm’dan başka, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm isim olarak zikredilmiştir. Bunlardan İslâm ve Yahudilik hakkında diğerlerine nazaran, biraz daha detaylı bilgi verilmektedir. Bu Konsilde, diğer dinlerle ve kiliselerle ilgili yeni teoriler oluşturulmuştur.⁽³⁹⁾ II. Vatikan Konsili’nden sonra Hıristiyan bilim adamlarının Kutusal Kitap cümlelerini yorumunda da bir yumuşama görülmektedir. Dışlayıcı yaklaşım yanında “çoğulcu yaklaşım”lar, bütün dinler, “tek Tanrı”ya, “kurtuluşa” götüren vasıtalar olarak kabul edilmektedir. Bunlardan, bütün dinlerin aynı hedefe giden yollar olduğunu vurgulayanlar bulunmaktadır. Raimundu Panikkar bunlardandır. O, şöyle demektedir: “Eğer sizin dininiz sizin için en doğru yolu temsil ediyorsa, bu diğerleri için de geçerlidir. Onlar da aynı iddiaya sahiptir. Siz, diğerlerinin dini iddialarını ortadan kaldırmıyor

35. Thomas Michel, “Katolik Hıristiyan Toplumunda Hıristiyan Olmayan Dinlerin Öğretilmesi”, Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri, Ankara 1991, 356.

36. Concile Oecumenique Vatican II, Paris 1967, 38 (Lumen Gentium, 16).

37. Concile Oecumenique Vatican II, 696 (Nostra Aetate, 3).

38. Concile Oecumenique Vatican II, 694-695 (Nostra Aetate, 2).

39. Bkz. Concile Oecumenique Vatican II, 37-39 (Lumen Gentium, 14-17); 693-700 (Nostra Aetate, 1-4).

veya onları kendi dininiz içinde tamamen asimile edemiyorsanız, makul olan yol, bütün dinlerin, farklılıklarına rağmen hedefte birleşen paralel yollar olduğunu kabul etmektir. Bunu kabul ettiğimiz zaman bizim acil görevimiz, başkasının işine karışmak, onu dininden döndürmeye çalışmak değil, hedefte buluşmak için, kendi geleneğimizi zenginleştirmek olmalıdır.⁴⁰⁾

II. Vatikan Konsili'nde, Hıristiyan Dünyası'ndaki Müslümanlara, İslâm'a ve Türklere menfi bakış da değişmiştir. Çünkü M. Watt, Haçlı Seferleri'ne kadar Batı Dünyası'nın Müslümanlara, İslâm'a ve Türklere menfi baktığını, İslâm düşmanlığının son hadde vardığını, Haçlı Seferleriyle bu düşmanlığın kısmen giderildiğini ve yerini ilmi yönden tanımaya, ilmî çalışmalara bıraktığını belirtmektedir.⁴¹⁾ Watt'ın bu tespitlerinden yola çıkarak, istenmeyen savaş anının bile, müsbet anlayışa yolaçabildiğini söyleyebiliriz. Buna sebep, insanların birbiriyle diyalogu, birbirini tanınmasıdır. Benzeri yaklaşımlara her toplumda ve değişik araştırmacıların kanaatlerinde rastlanmaktadır. Dinlerarası mücadele yerine dinlerarası diyalog, günümüzün barış modellerindedir. Bunun olması, dinlerin mesajını anlamaya bağlıdır. Araştırmacıların dinlerin amacına bakışları da bunda etkili olacaktır. Bazı araştırmacılar, "Dinler, Gökkuşluğu'nun renkleri gibidir. Onların hepsi, bir tek ışığın parçalarıdır" demektedir. Buna karşılık "Dinler, Gökkuşluğu'nun ayrı renkleri gibidir: Yalnız biri gerçektir" diyenler de vardır.⁴²⁾

3. Yahudilik'te:

Günümüzde Yahudi aileden gelenlerin dışındakilere kapıyı aralamayan din olarak takdim edilen Yahudilik dikkatlice incelendiğinde, benzeri toleransı orada da bulmak mümkündür. Çünkü Yahudilik de İlahi dindir. Her ilâhî dinin, söylemleri husûsîlik ifade etse de, hitap husûsî olsa da, manası umumdur. İsrail oğullarına gönderilen peygamberlerin başka dinden olan kralları ve insanlara getirdikleri mesajı kabule çağırımları en güzel delildir. Çıkış'ta, Tesniye'de ve diğer kitaplar da benzeri mesajlara rastlanmaktadır. Tesniye'de öksüz ve dul kadınlara adalet etmek, garibi sevmek, ona eklemek ve esvap vermek istenmekte, Allah'ın da garipleri sevdiği belirtilmektedir.⁴³⁾

Yahudiliğin diğer dinlere bakışı Yahudi kutsal kitabındaki ifadelerin yorumlanmasıyla müspet veya menfi anlam kazanmaktadır. Tanah'daki ifadeleri müsbet manada yorumlayan Yahudi bilginleri, Yahudiler dışındakilere, diğer din mensuplarına kurtuluş yolunda kapı açmaktadırlar. Onlar, Yahudiler dışında kalanları, "Nuhiler" olarak adlandırmakta, sahip oldukları inanç ve davranışlara göre değerlendirmektedir. Onlara göre Yahudi olmayan, Nuh'un "Yedi Kanunu"nu yerine getirmek şartıyla kurtuluşa ulaşabilecekler ve cennet nimetlerinden yararlanabileceklerdir.⁴⁴⁾ Yahudiliğin, Hıristiyanlığa ve Hıristiyan-

40. Raimundo Panikkar, The Intrareligious Dialogue, New York 1978, XVIII'den nakleden Baki Adam, Katolik Kilisesi'nin Kurtuluş Öğretisi Açısından Diğer Dinlere Bakışı, (Basılmamış Çalışma), Ank. 1996, 17.

41. Montgomery Watt, "Oryantalistlerin İslam Araştırmaları", Çev. Talip Küçükcan, D.E.Ü.İ.F., İzmir 1992, VII/413-414.

42. David A. Brown, A Guide to Religion, London 1975, 239.

43. Bkz. Tesniye, 10/18-19; 14/21.

44. Baki Adam, "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı", A.Ü.İ.F.D., Ank. 1997, XXXVII/338, 341-344.

lara, İslâm'a ve Müslümanlara bakışında da farklı yaklaşımlar dikkati çekmektedir. Bazı bilginler ve Tevrat yorumcuları, Yahudi dışındakilere "Kurtuluş yolu"nu kapatırken, bazıları daha farklı anlayış sergilemekte ve kendi dışındakilere bazı şartlara bağlı olarak "kurtuluş yolu"nu açmaktadır. Eliyahu Rabah'ta, ister Yahudi olsun, ister Yahudi olmasın, ister erkek, ister kadın, ister cariyeye olsun her kişinin üzerine yaptığı işe göre kutsallığın geleceği belirtilmektedir.⁽⁴⁵⁾ İşıya4da sadakati koruyan salih kimselere kapıların açılacağı (İşıya, 26/2); Mezmurlar'da, salihlerin Rabb'in kapısından gireceğine (Mezmurlar, 118/20) yer verilmektedir.

Yahudilerin meşhur bilginlerinden olan Maymonides şöyle demektedir. "Tanrı'nın tasavvurlarını anlamak, insan zihnini aşan bir şeydir, zira bizim yöntemlerimiz, onun yöntemleri değildir, düşüncelerimiz de onun düşünceleri değildir. Nasıralı İsa ve ondan sonra gelen İsmaili'nin (Muhammed) işleri, aşağıda da belirtildiği gibi, dünyayı hep birlikte Tanrı'ya kulluğa hazırlamak üzere, Mesih'in yolunu açmaya yaramıştır. Çünkü bir yürekle Rabbe kulluk etmek için hepsi Rabbin ismini çağırırsınlar diye, kavimlere o zaman temiz dil vereceğim buyrulmuştur. Nasıralı İsa ve İsmaili vasıtasıyla Mesih umudu, Tevrat ve emirler yaygınlaştı, uzak adaların sakinleri ve kalben ve bedenen sünnetsiz pek çok halk arasında duyuldu. Nasıralı'nın ve İsmaili'nin öğretileri, bütün dünyayı, tek bir ruhla, Tanrı'ya ibadeti mükemmelleştirecek olan Mesih'in gelişini hazırlama hususunda kutsal amaca hizmet etmektedir. Hristiyanlar ve Müslümanlar, Kutsal Kitabın sözlerini ve hakikat kanunlarını bütün dünyaya yaymışlardır. Yaptıkları, yapacakları hatalar dikkate alınmaksızın, Mesihî çağın gelişinde onlar tam doğruya döneceklerdir"⁽⁴⁶⁾ Maymonides, Hristiyanlar ile Müslümanlara önemli bir yer vermekte, Allah'ın mesajını Yahudi olmayanlar arasında yayma gibi önemli bir görevi yerine getirmekten dolayı onlara bir ayrıcalık tanımaktadır. Muhafazakar Yahudilerin bilginlerinden Jacob Neusner de, Hristiyanlarla Müslümanların kutsal tarihteki yerini anlamak gerektiğini ve Tora'nın onlar kanalıyla dünyanın uzak köşelerine yayıldığına işaret etmektedir. Bunların aksine, Yahudilerden birisinin Hristiyanlık veya İslâm'a geçmesini günah sayan ve "ahdi bozmak" ile suçlayanlar da vardır.⁽⁴⁷⁾ Bernard Lewis de, bu konuda şunları yazmaktadır. "... Yahudilik, Yahudiler ve ona katılmak isteyenler içindir. Ancak meşhur bir Talmud sözüne göre bütün insanlar ve inançlardan doğru yolda olanlar cenneti hak ederler. Rabbiler, Musa'ya verilen On Emir'den önce Nuh döneminde Yedi Emrin vahyolunduğunu ve bunların tüm insanlık için geçerli olduğunu söylemektedirler. Bunların sadece ikisi, yani putçuluğun yasaklanması ve küfür, ilahiyata ilişkindir; adam öldürmeyi, hırsızlığı, zulmü vs. içeren geri kalan emirlerin tümü, insanlığın toplumsal olarak bir arada yaşamasına ilişkin temel kurallardan başka bir şey değildir. Yahudiliğin gerçeği tekeli altına alma iddiası olmadığı için, Yahudi öğretilerine göre kurtuluş, tek tanrıcılığı ve ahlâkî uygulamaları şartıyla, Yahudi olmayanlar için de erişilebilir bir şeydir"⁽⁴⁸⁾ Bu yaklaşımlar, günümüzde daha da geliştirilip, diyaloga taşınabilir yaklaşımlar olarak algılanmalıdır.

45. Bu görüş ve yorumlar için bkz. Adam, "Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı", XXXVII/345-356.

46. Adam, agm, XXXVII/344.

47. Bkz. Adam, agm, XXXVII/344, 350-356.

48. Bernard Lewis, "Dinlerin Bir Arada Yaşaması ve Laiklik", Çev. Ahmet Rana, İktibas Dergisi, Haziran 1994, 36.

Günümüzde, dinlerin farklılığından daha çok, arkadaki özünü ve ortak noktalarını yalamak bir gereklilik haline gelmiştir. Teferruat farklı olsa da, amaç ve özün aynı olduğunu farketmek mümkündür. Van der Leeuw, dinlerin amacının “kurtuluş” olduğunu vurgulamakta ve bunu şöyle belirtmektedir: “Bu (Kurtuluş), hayatın gelişmesi, iyileşmesi, güzelleşmesi, genişlemesi, derinleşmesi olabilir; fakat, kurtuluş ile tamamiyle yeni bir hayat, geçmiş örneğin değerini düşürmeyi, başka yerden alınmış hayatın yeni bir yaratılışı da anlaşılabilir. Herhalde din, daima kurtuluşa doğru yöneliyor. Bu açıdan her din, “kurtuluş” dinidir.”⁽⁴⁹⁾ Reformist Yahudilerin öncülerinden Moses Mendelssohn’a göre de; kurtuluş sadece bir dinle sınırlı değildir. Yahudi olmayan diğer topluluklar, kendi din ve gelenekleriyle kurtuluşa erebileceklerdir.⁽⁵⁰⁾

4. Hinduizm’de:

Bir milyara yakın mensubu bulunan günümüz Hinduizm’inde “çok tanrıcılık”, “üçleme”, “tanrı alem birliği” bulunmakla beraber “tek tanrı inancı” da vardır. Bir Rig Veda cümlesi, bu tektanrı inancın şu şekilde ortaya koymaktadır. “Tanrı tektir. Hakimler onu çeşitli şekillerde adlandırıyorlar”. Bir Hint atasözü, bunun açıklaması mahiyetindedir. Atasözü, “kainattaki bütün varlıkları sadece bir tanrı doldurur” şeklindedir.⁽⁵¹⁾ Hindu kültürünün en önemli hukuk kitaplarında, yeryüzündeki herkesin aynı bir sistemin parçası olduğu, fakat yanlış yorumlamayla farklılaştığı ve günahkârlaştığı şeklinde yorumlar yer almaktadır.⁽⁵²⁾

Çağdaş Hinduizm’e yeni bir anlayış getiren Ramakrishna, hakikate ulaşmayı Bhakti’de görmekte; verilen isim ne olursa olsun onu Tanrı’ya tapınma olayının bir şekli olarak nitelenmektedir. O, bu sıfatla bütün dinlerin aynı değerde olduğunu vurgulamakta ve şöyle demektedir. “Dinler ve doktrinler üzerinde tartışmayınız. Onların hepsi birdir. Bütün nehirler Okyanus’a akmaktadır. Büyük su, çağlara, ruhlara göre inişi boyunca farklı bir yatak yapmaktadır. Fakat su daima aynı sudur”⁽⁵³⁾

Ramakrishna, dinleri aynı gayeye, değişik yollardan ulaşma şekli olarak görmektedir. Bu görüşünü şöyle ifade etmektedir: “Tanrı her yolla idrak edilebilir. Bütün dinler doğrudur. Önemli olan çatıya ulaşmaktır. Buraya beton, ahşap, bambu ağacından yapılmış merdivenlerle çıkmak mümkün olduğu gibi, biraz zorlamak pahasına bir ip parçası yardımıyla ulaşmak da mümkündür.”⁽⁵⁴⁾

Ramakrishna’nın bakışı Vivekananda’da daha net hale gelmiştir. Vivekananda, bu konuda şöyle demektedir: “Bütün dinler aslında gerçeklik yolunda birer basamaktır. On-

49. G. Van der Leeuw, La Religion dans son Essence et ses Manifestation, (Phenomenologie de la Religions), Fransızca’ya çev. Jacques Marty, Paris 1970, 665.

50. Bkz. Adam, a.g.m., XXXVII/342; Bernard Lewis, “Dinlerin Bir Arada Yaşamaları ve Laiklik”, 36-37.

51. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1997, 100.

52. Bkz. Ali İhsan Yitik, “Misyoner Bir Din Olarak Klasik Hinduizm”, 9 Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisinin X. Sayısında yayınlanacak makale, sf. 4.

53. Jean Varenne, “L’Hindouisme Contemporain”, Histoire des Religions,....., III/212.

54. R. W. Neufeldt, “The Response of Ramakrishna Mission”, Modern Responses to Religious Pluralism, New York 1987, 66-67’den nakleden Ali İhsan Yitik, “Hinduizm’in Diğer Dinlere Bakışı”, D.E.Ü.İ.F. Dergisi’nin X. sayısında yayınlanacak Makale, sf. 6.

ların herbiri, insan ruhunu Tanrı'ya götüren basamaklar şeklindedir. Bu nedenle onlardan hiçbirini ihmal edilemez. Onların hiçbirisi tehlikeli veya kötü değildir. Hepsisi de iyidir.”⁽⁵⁵⁾

d. Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?

Bu konuda düşünce üretener, dinlerin hedefinin insanları kurtuluşa ulaştırmak olduğundan hareketle, başkalarının da haklılığını kabul etmeyi ve samimiyeti öne çıkarmayı dinlerarası diyalogun temel şartlarından saymaktadır. Günümüzde de özü yakalamak, ancak karşıdaki toplumun sahip olduğu dini geleneklerini tanımakla doğru orantılıdır. Bu da, ancak diyalog ile mümkün olabilmekte ve diyaloga ihtiyaç bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Gerçek anlamda diyalogun olması için herkes kendi dininin sınırları içinde kalmalı, imkanları ve fırsatları değerlendirme yoluna gitmemeli, diyalogu da “misyonerlik” olarak görmemelidir. Diyalog bunu gerektirmeli ve diyaloga niçin ihtiyaç olduğu bu yolla vurgulanmalıdır. Aksi tutum zaten endişeyle bakılan “diyalog”a zarar verir. Diyaloga endişeyle bakılmasına en önemli sebep II. Vatikan Konsili dolduruluşlarla diyalogun misyonerlik için açık kapı olarak yervermemidir. Papalık gibi en yetkili makam, bunu Hıristiyanlaşırma misyonu görürse⁽⁵⁶⁾, “Dinlerarası diyalog Kilise'nin Hıristiyanlığı yayma misyonunun içindedir” derse, Fitzgerald gibi Dinlerarası Diyalog Sekreteryası'nın bir yetkilisi de Papa'nın bu ifadesini “işte açık ve net doğrulama” şeklinde açıklarsa ve bunun II. Vatikan Konsili'nden beri oluşturulmuş bir düşüncenin meyvesi olduğunu belirtirse⁽⁵⁷⁾ diyalog hedefine ulaşamaz ve göstermelik halde kalır.

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı geçmişte dinlerarası pek çok kavgaların olduğunu ve insanlığın bu savaşlardan çok çektiğini belirtmiş ve bütün dünyada, dinlerarasında diyalogun olması gerektiğini vurgulamış ve şunları söylemiştir: “Allah'a çok şükür, bugün semavi din mensupları biraraya gelerek, dünya barışı için el ele vermektedirler.”⁽⁵⁸⁾

Diyaloga, insanların birarada ve barış içinde yaşamasına, dünya barışına katkısı açısından yaklaşmakla büyük fayda vardır. Bu imkanları bir dinin lehine kullanmak veya misyonerlik aracı olarak görmek, müsbet gelişmelerin menfiye dönmesine yolaçmak olur. Özellikle yetkili makamlarda bulunanlar daha dikkatli konuşmak mecburiyetindedir. Dinlerarası diyalogun istenilen seviyede olması diyalogla duyulan endişelerin giderilmesi için belirli kurallar konulmalı ve bu kurallara riayet edilmelidir.⁽⁵⁹⁾

55. The Complete Works of Swami Vivekananda Calcutta: Advarta Ashrama 1964-1971, V/500'den nakleden A. İ. Yitik, a.g.m., 9.

56. la Mission du Christ Redempteur (Lettre Encyclique Redemptoris Missio du Souverain Pontife Jean-Paul II), Editions Paulines 1991, 80.

57. Papa'nın bu ifadesini Fitzgerald'nın, “İşte açık ve net bir doğrulama” şeklinde açıklaması ve bunun II. Vatikan Konsili'nden beri oluşturulmuş bir düşüncenin meyvesi olduğunu belirtmesi için de bkz. (Michael L. Fitzgerald, “Engagement del'Eglise Catholique dans le Dialogue Interreligieux: Bilans et Perspectives”, Chemins de Dialogue, Marseille 1993, 56.

58. Bu beyanat için bkz. Hergün Gazetesi, 6 Ocak 1998, sf. 11.

59. Dinlerarası Diyaloga endişe ile bakılmasına sebep olan hususlar ve gerçek anlamda bir diyalogta aranan şartlar için bkz. Abdurrahman Küçük, “Müslüman-Hıristiyan Diyaloguna Genel bakış”, Asırımızda Hıris-

“Niçin Diyaloga İhtiyaç vardır?” sorusunun cevabını, bütün dinlerin kutsal kitaplarına, o dinlerin kurucu veya peygamberlerinin söz ve davranışlarına yeniden bakıldığında bulmak mümkündür. Buradan yola çıkıldığında “Diyalog, dinlerin istediği şeydir” demek mümkündür.

Dinlerarası Diyaloga niçin ihtiyaç duyulduğunu şu maddeler altında toplamak mümkündür.

1. Hıristiyanlık’a, İslâm’a ve diğer herhangi bir dine inanan insanlar, dinlerden öğrendikleri değerleri yaşayabilmek, evde, okulda, işyerinde, komşulukta ve alış-veriş yerlerinde uygulamaya koyabilmek için diyaloga ihtiyaç vardır. Bu yolla; farklı dinlerden insanlara karşı hoşgörü gösterme ve kabullenme imkânı, barış ve uyum ortamı bulunmuş olur.

2. Bazı sosyal projeler üretmek ve üretilen projelere dinlerin katkılarını ortaya koyabilmek için diyaloga ihtiyaç vardır.

3. Çeşitli dinlere inanan insanlar, Tanrı ile kendileri arasında neyin aracı kılındığını, nelere inanıldığını ve nasıl ibadet edildiğini bilmelerinde, ortak noktaların bulunup paylaşılmasında, karşılıklı güven duygusunun, dini tecrübe alışverişinin ve samimi dostluk bağının geliştirilmesinde büyük katkılar sağlanmaktadır.

4. Çağımız, dinler ve kültürler arasında daha sıkı ve daha doğrudan ilişkilerin kurulduğu bir çağdır. Bu çağ, her türlü teknik imkânların arttığı, uluslararası turizmin yaygınlaştığı, televizyon, basın-yayın, internet yoluyla bilgi akışının sağlandığı bir çağdır. Bu imkânlar, farklı coğrafyalarda bulunan insanların inanç ve kültürleri arasında ortak unsurların bulunduğunu ortaya koyabilmektedir. Bu ortak noktaların yakalanması ancak diyalog yoluyla ortaya çıkmaktadır.

5. Başka insanlarla irtibat kurarak, onların neye inandıklarını, nasıl ibadet ettiklerini ve nasıl yaşadıklarını tanımak başka dine ve yaşayış tarzına mensup insanların görüş ufkunu genişletebilmekte yeni anlayışlara kapı açabilmekte başkalarının bakışına göre kendinize bakabilmeye ve özleştirme yapabilmeye yardımcı olmaktadır.

6. Çağın bütün insanları tehdit eden hastalıklarına, uyuşturuculuğa ve problemlerine karşı ortak cephe oluşturmasına ve dinlerin ortak çözümlerine başvurulabilir.

7. Diyalog; tarih boyunca Hıristiyanlık ile Hıristiyan olmayan dinler ile dinlerin kendi içindeki gruplar arasındaki düşmanlığın kaldırılmasına ve barış ortamının oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

8. Dünyada sosyal adaleti ve barışı temin etmek, insan haklarını, din ve vicdan hürriyetini korumak gibi konularda ortak hareket etmek için diyalog kaçınılmaz olmaktadır.

9. Medeniyetler diyalogun tabii bir sonucudur. Medeniyetlerin gelişmesi günümüzde de yine diyaloga muhtaçtır.

10. Protestanlık ve neticede reform, Müslüman-Hıristiyan diyalogunun bir sonucudur.

11. İslâm dünyasındaki medeniyet ile ilgili gelişmelerde de Batı ile diyalogun büyük payı vardır.

12. Uluslararası ilişkilerin, ekonomik işbirliğinin, ticaretin ve turizmin gelişmesi için de dinlerarası diyalog'a ihtiyaç duyulmaktadır.

13. Ortaçağda İbni Rüşd, İbni Sina, Aristo, Eflatun gibi bilginlerden yapılan tercüme-ler ve alıntılar "diyalog"un neticesidir.

14. Günümüzde de düşmanlık değil, barışa ihtiyaç vardır. Barışın yolu da gerçek anlamda bir "diyalog"tan geçmektedir. Kendini anlatabilmenin davasını kabul ettirebilmenin yolu olarak da diyalog gözükmektedir.

15. Karşılıklı güvenin oluşması da, ilişkilerde dinlerarası diyalog da tarafların samimi olup olmadığının tespiti de yine diyalogdan geçmektedir.

16. Terörizme karşı ortak tavır içinde de dinlerarası diyalog gereklidir. Çoluk-çocuk, genç-ihtiyar, asker-sivil ayırımı gözetmeden, bölücülük uğruna kan döken, ülkeleri bölmeye ve insanların huzurunu kaçırmaya sebep olan anaların-babaların ve yakınlarının gözyaşını akıtan "terör örgütleri"ne bölücü terör odaklarına karşı olmak ve onların himaye edilmesine göz yumulmaması, günümüz dinlerarası diyalog toplantılarının en önemli maddesi ve müşahhas uygulaması olmalıdır. Bunun için bu tavır kamuoyuna açıklanmalı ve sonuç bildirisinde yerini almalıdır.